

Aleksandar Đaja

ŠEKSPIROV "HAMLET"

**kao
studija o neizvodljivosti**

Beograd, 2007.

Šekspir

"Eshile, ako i činiš ono što treba, ipak činiš to ne znajući". Tim rečima je Sofokle, zamerajući Eshilu što stvara u zanosu, zapravo odao najveću pohvalu ovom tragičaru. Jer, ako je Eshil bio čovek koji je stvorio tragediju, Sofokle veliki moralista koji je u prvi plan istakao čoveka, a Euripid psiholog koji prikazuje ljude "onakve kakvi jesu", od ove trojice velikana antičke tragedije, pa do genijalnog Engleza, Viljema Šekspira, uistinu je samo mali korak. Sudbina je odredila da taj korak traje osamnaest vekova.

Ben Džonson, Šekspirov savremenik i prijatelj, kaže da Šekspir nikada nije doterivao ono što bi napisao. Ako je i vršio neke izmene, menjao je misao. Ako je misao ostajala, ostajali su stihovi. Veliki dramatičar i slab glumac mislio je u stihovima, tako da su njegove misli "nevine kao led i čiste kao sneg", kazivale svoje poruke elizabetanskoj publici. Ne čini li se onda da se Sofoklove reči upućene Eshilu, s punim pravom mogu izreći i za Šekspira? Nije li verovatno da je neki "engleski Sofokle" Elizabetinog vremena mogao da kaže: "Viljeme, ako i činiš ono što treba, ipak činiš to ne znajući"?

Verovatno, da – ali, ne i moguće. Jer, niti je bilo "engleskog Sofokla", niti je Šekspir bio Eshil. Niti je elizabetanska drama bila isto što i antička. Postoje samo nevidljive niti koje povezuju stilove i razdoblja, istorijske događaje i načine življenja, umetnička dela među sobom. Jedna takva nit, jedna od mnogih, provlači se kroz svetsku književnost: ona vodi od uručkog kralja Gilgameša pa do starozavetnog Jova; od Jova do nesrećnog Tebanca Edipa; od Edipa do danskog kraljevića Hamleta; od Hamleta do...

I do čoveka naših dana. Jer, svaki od nas, ma koliko on toga nije svestan ili ne želi da bude, nosi u sebi po nešto od ovih likova. Po nešto od donkihotovske borbe Gilgameša sa smrću, po nešto od Jovovog nemirenja sa sudbinom, deo Edipovog nagona ka samouništenju, ili ono večito pitanje: "Biti ili ne biti"? S toga se mi uvek vraćamo na ova književna dela i njihove junake, jer je i to jedan od načina da odgovorimo na pitanja našeg postojanja. Stari delfijski natpis kaže: "Poznaj samoga sebe". Načina da se to postigne ima bezbroj, i skoro svaki je podjednako dobar i podjednako težak.

Vilijam Hezlit kaže: "Hamlet je jedno ime. Njegovi govori i izreke su samo pesnikova suptilna razmišljanja u dokolici." Ove reči, na koje ćemo se i kasnije vratiti, upućuju na to kako je Šekspir u lik Hamleta uneo mnogo toga od svog ličnog pogleda na život. Ali, kako se taj pogled formirao? U kakvoj sredini je ponikao, stvarao i završio svoj život veliki dramatičar? Kada to upoznasmo, taj deo života koji se otkriva pod krutim biografskim podacima, možda ćemo se za još jedan korak približiti zidinama Elsinora.

Za razliku od Hezlita, Ipolit Ten misli drugačije: "Sve je proizišlo kod njega iznutra, hoću reći, iz njegove duše i genija; prilike i spoljašnost samo su slabo doprinele njegovom razvijanju." Iako, Ten ne odbacuje sasvim "prilike i spoljašnost", ipak pokušava da snagu Šekspirovog genija prikaže kao nešto nastalo samo od sebe i samo sebi dovoljno.

Zbilja, teško prihvatljiv stav. Čitava jedna relativno mlada nauka, sociologija umetnosti zasniva se, upravo, na suprotnoj premisi. A, pogotovu, tome se protive baš Šekspirovi likovi: Hamlet, Otelo, Jago, Lir, Makbet – koji su nesumnjivo svoje pandane imali u svetu koji je okruživao pisca. Možda se njegova genijalnost sastojala "samo u tome" što, kao umetnik i mislilac, nije mogao da ostane ravnodušan prema njima. Možda je najbliži istini Mark Van Doren kada za Hamleta kaže da je "bio silno osetljiv na svoju okolinu". Te reči u potpunosti odgovaraju i njihovom stvaraoču.

Viljem Šekspir je rođen 23. aprila 1564, godine (iste one kada umire Mikelandelo) u Stratfordu na Ejvonu, kao treće dete, a najstariji sin, Džona Šekspira i Meri Arden. Otac mu jebio jedan od najimućnijih ljudi u mestu i zauzimao je visoke položaje. O dečakovom detinjstvu ne zna se ništa. Verovatno da ga je provodio jureći se sa svojim vršnjacima po obali Ejvona i Ardenskoj šumi, udaljen od zbivanja koja s potresala srednji vek. Jer, to vreme bilo je "izašlo iz zgloba". To je bilo doba progona i krvavog obračuna sa Hugenotima. Doba Vartolomejske noći. Srednji vek bio je na početku kraja.

Šekspir je najverovatnije bio učenik Stratfordske srednje škole, koja je u to vreme uživala dobar glas. Nastavnici te škole bili su diplomirani studenti Oksfordskog i Kembričkog univerziteta. Kao i u mnogim školama toga vremena, latinski je bio glavni predmet; čitali su se i prevodili tekstovi latinskih pisaca: Vergilija, Horacija, Seneke, Plauta, Cezara, Ovidija i drugih. Koliko je poznato, Šekspir je bio slab učenik, što nije nikakvo čudo s obzirom na krutu disciplinu koja je vladala i na puritansko uverenje da se samo batinom dete može načiniti poslušnim. Šekspirov prvi biograf., Nikola Ro, kaže da je trinaestogodišnjeg Viljema otac ispisao iz škole da bi mu pomagao u poslu i trgovini. To nije učinjeno bez razloga: Džon Šekspir je počeo da propada, založio je čak i imanje svoje žene i bio primoran da napusti svoj opštinski položaj. Možda se mladom Šekspiru već tada počela javljati misao o nestalnoj i prevrtljivoj Fortuni, o njenim "tajnim udovima", koje ona tako lako otkriva i još lakše uskraćuje, jer "ona je bludnica", i zato – "Dole sa srećom, dole s bludnicom!"

U takvoj situaciji mladić se snalazio kako je znao i umeo, a njegova se mladost ispoljavala u mnogim bezopasnim ludorijama. Predanje kaže da je bio junak na piću i da je uvek prilikom takmičenja ispičutura nastojao da po svaku cenu sačuva ugled svoje varošice. Bio je, dakle, boem, ali i pesnik. Jer, svakako da je već tada počeo da piše stihove, da skita kao pravi pesnik, da učestvuje u bučnim seoskim svečanostima, u velikim pastoralnim slikama, u bogatom i smelom razvoju paganskog i poetskog života, kakav se u to vreme nalazio po engleskim selima.

Jedno drugo predanje je zanimljivije. Ako je njemu verovati, Šekspir je, radeći kao mesarski pomoćnik svoga oca, imao običaj da održi govor nad teletom pre nego što ga zakolje. Šta nam to govori? Pa, verovatno da "čudovište to, što navikom zovu, koja ždere sva osećanja naša... i skoro žig prirode menja", taj, iz dana u dan isti mesarski posao ubijanja, mučan i surov - sve to nije bilo dovoljno da potisne pesnika u Šekspiru. Možda je to samo još više doprinelo da dramatičar oseti kako se život isuviše lako iskrada ispod noža, da je čovek samo jedna "kvintesencija prašine", koja se šunja između neba i zemlje.

U devetnaestoj godini, 27. novembra 1582. godine, Šekspir se oženio sa Anom Hatavej, devojkom iz sela Šoteri, koja je bila osam godina starija od njega. Do venčanja je došlo zbog toga što je Ana bila u trećem mesecu trudnoće, a Šekspir po svemu sudeći nije želeo vanbračno dete. Ana mu je rodila kćer Suzanu, koja se udala za

stratfordskog lekara Džona Hola i umrla u julu 1649. u svojoj šezdeset i osmoj godini. U januaru 1585. godine Ana je rodila blizance, sina Hamneta, koji je umro 1596. i kćer Juditu, koja se udala za Tomasa Kvina, trgovca vinom, i koja je umrla 1662. godine. Ana Hatavej nadživela je svog muža sa sedam godina i sahranjena je 8. avgusta 1623. godine.

Šekspir je iz Stratforda u kome je ostala njegova porodica otišao 1584/85 godine, i od tada, pa sve do pojave Grinove brošure **Pamet za groš** o njemu se ništa pouzdano ne zna. Predanje kaže da je pobjegao zato da ne bi bio kažnjen što je lovio srne i zečeve na imanju ser Tomasa Lusija, mada u sudskim analizama o tome nema nikakvog zapisa. Neki misle da je od svoje 21. do 28. godine Šekspir bio seoski učitelj, drugi da je bio pisar u advokatskoj kancelariji, treći da je bio vojnik, četvrti da je tri godine bio mornar i plovio pod komandom admirala Drejka, a oni peti, koji su možda najbliži istini, kažu da je bio pozorišni momak u Londonu i da je čuvao konje posetilaca za vreme održavanja predstave.

U septembru 1592. godine pojavila se već pomenuta brošura Roberta Grina **Pamet za groš**. Ona je značajna potome što se u njoj javlja prva aluzija na Šekspira u engleskoj književnosti. "Neka ova skorojevička vrana" – piše Grin – "misli da, nakićena tuđim perjem, a sa tigrovskim srcem zamotanim u glumačku kožu, može da na svoj bombastičan način oslika jampski deseterac najbolje od svih; i budući da je to čovek za sve stvari, on uobražava da je jedinstveni scenotresac ("Shakescene") u zemlji." Izraz "Shakescene" ovde sadrži aluziju na pesnikovo ime, "Shakespeare", što u prevodu znači "kopljotresac".

Od tada, pa do naših dana, o ovoj "vrani nakićenoj tuđim perjem" i "njenom" delu napisano je verovatno najviše eseja i studija u istoriji književnosti. Međutim, to ne znači da su Šekspira svi hvalili. Naprotiv. Imao je on i žestoke protivnike, takođe od velikog pera i ugleda.

Volter, na primer, Šekspira smatra "varvarskim komedijašem u čijem se ogromnom đubrištu može pronaći i nekoliko zrna bisera." Njegovom geniju, koji Volter ne poriče, nedostaju "i najmanja iskra dobrog ukusa i najmanje poznavanje pravila."

Lav Tolstoj, filozof, romanopisac i dramatičar, došao je do zaključka kako se Šekspirova slava može objasniti "samo kao jedna od onih epidemičnih sugestija kojima ljudi podležu." Prvo ga je Gete hvalio, smatra Tolstoj, onda s kritičari to prihvatili, čitaoci i gledaoci su počeli da se oduševljavaju – i Šekspirova slava je rasla kao lavina, sve dok u naše vreme nije dostigla stepen ludačkog hvaljenja, koje očigledno počiva samo na sugestiji. U **Kralju Liru**, na primer, Tolstoju smetaju scene ubistava, ludila, vađenja očiju, trovanja... "Samo čovek potpuno lišen smisla za meru i ukus" – kaže Tolstoj – "mogao je tako nemilosrdno da izopači staru dramu o kralju Liru."

Za razliku od Volterovih, Tolstojeve kritičke opaske o Šekspirovom stvaralaštvu i dostignutoj slavi, kao posledici "epidemične sugestije" nisu bez osnova. Ipak, postavlja se pitanje: je li moguće da takvoj jednoj "sugestiji" podležu ljudi gotovo četiri stotine godina? Jer, kada je 1660. godine počelo doba restauracije sa Čarlsom II, vratili su se, doduše unakaženi, Šekspirovi komadi na pozornicu i na njoj, sada već u prvobitnom obliku, ostali sve do naših dana, bez izgleda da u skorijoj budućnosti sa nje siđu. A šta se sve za to vreme nije desilo? Engleska i francuska revolucija učinile su kraj feudalnom poretku u Evropi, prohujala su dva svetska rata, potresla je svet oktobarska revolucija,

svet je prestao da bude bipolarni... Kolika su književna dela za to vreme potpuno iščezla iz sećanja obrazovanog čoveka? Ko je od nas video, koliko nas poznaje i jedno od šezdesetak dramskih dela Volterovih? A Šekspir je i danas najviše čitani i izučavani, najviše igrani i gledani književni stvaralac celog sveta; on ima šta da kaže ljudima današnjice, kao što je, više od ostalih, imao da kaže i ljudima svog vremena.

U 48. godini Šekspir je prestao da piše i živeo je dosta povučeno u svojoj kući "Novo mesto" u Stratfordu. On je još 1596., zahvaljujući svojim prihodima obezbedio pravo na porodični grb, što svedoči da je porodica Šekspir povratila ugled koji je imala. Moto na grbu bio je: "Non Sans Droit" ("Ne Bez Prava"), a grb je sadržao srebrno koplje (speare) i sokola. Tako je ovaj čovek, koji je po rečima Viktora Igoa, "posle Boga najviše stvorio", provodio predvečerje svoga života:

"Izgubih sve što mađija mi dala;
ostala mi samo moja snaga mala.

.....
Duhova više da mi služe nemam;
Niti veština da mađije spremam;
Moj kraj će biti u mom očajanju,
Ako mi molitva ne pomogne stanju;
A ona je tako prodorna da stiže
Do milosti same i greh sa nas diže.
I k'o što želi te da s vas gresi odu,
Tako vi meni darujte slobodu.

(*Bura*, V,1)

Viljem Šekspir je umro 23. aprila 1616. godine.

Legenda o Hamletu

Saxo Grammaticus sakupio je krajem 12. veka danske prastare priče, izmešavši ih sa anegdotama Valerija Maxima, u knjizi "Historia Danorum regum heroumque". Tu je zabeležen život prvog Hamleta.

U toj priči danski kraljević se zove Amlet, sin je Horvendila, moćnog i plemenitog vladara Jutlandije. Horvendilova ubije njegov brat Frengo, koji se potom oženi sa njegovom ženom Getrudom, ćerkom danskog kralja Rorika. Kako je Frengova sledeća stepenica na putu ka apsolutnoj vlasti Horvendilov sin Amlet, ovaj, da bi se spasao, počinje da glumi umno poremećenog čoveka i da se u oblači u dronjke. U toj svojoj ludosti govori koješta, što na prvi pogled izgleda besmisleno, ali kasnije u tome njegovi neprijatelji otkrivaju dublji smisao, postaju uznemireni i smišljao način kako da ga likvidiraju. U palati, kraj ognjišta, Amlet reže drvene štapiće, suši ih na vatri i zašiljuje im vrhove. Kada ga upitaju zašta će mu to, on odgovara kako će mu biti potrebno puno oštih strela da bi osvetio očevo ubistvo. Tada polako svima postaje jasno da Amlet, zapravo, samo "glumi ludilo", a da se pod tom glumom sakriva najoštrij i najbistriji razum. Da bi ga razotkrili, nameste mu susret u šumi sa prekrasnom mladom devicom, očekujući da u trenucima najveće ljubavne strasti Amlet oda svoje prave namere. Međutim, tu, ne naročito spretnu zamku, Amletu otkrije njegov verni prijatelj koji se nalazi na dvoru. On mu pošalje u šumu obada, kome je na nožici zavezao slamku. Amlet

odmah shvati poruku, odvede devojkicu daleko sa sobom, prisili je da se zakune kako će o svemu da čuti – a vrativši se u dvor, ponovo zbuni sve dvorane svojim čudnim ponašanjem.

Kako prva zamka nije uspela, Amletovi neprijatelji odluče da prislušuju razgovor između njega i majke, Getrude. Fengov prijatelj, koji je "više drzak nego pametan" sakrije se pod krevetski pokrivač u kraljičinoj sobi. Tokom posete majci, princ Amlet ipak nasluti da neko prislušuje njihov razgovor. Zato se ponaša krajnje suludo: kukuriče kao petao, maše rukama kao krilima, skače na krevet i kad oseti da je neko ispod pokrivača, probode ga mačem kroz tkaninu, izvuče iz kreveta i ubije do kraja. Zatim iseče leš na komadiće, skuva ih u vodi i baci svinjama u jarak. Potom se obrati svojoj majci, sasvim skinuvši "masku ludila" sa sebe, žestoko joj prebacujući za njen sramni čin. Ona u očajanju plače, a on joj govori: "Zar se, odvratna majko, nadaš, da ćeš svoje sramno nedelo iskupiti izveštačenim kajanjem i lažnim suzama? Ti, koja ubicu svoga muža u rodoskrvnoj postelji privijaš sebi na grudi i njemu, koji je zaklao oca tvog sina, pružaš sva svoja čulna zadovoljstva? Misliš li da se ja bezveze pravim ludim? Veruj mi, majko, ja ne sumnjam da će onaj koji je ubio svoga brata, s istim ili višim žarom nastojati da ubije i njegove potomke? Zato mi je draže da me smatraju budalom nego pametnjakovićem, zato se skrivam iza slike sopstvene ludosti. Ali, u dnu mog srca postoji samo jedan zavet: da osvetim svog oca! Što još čekam, krivi su samo vreme i nepovoljan sticaj okolnosti. Na žalost, tebi je sasvim besmisleno žaliti se na sve ovo, jer bi ti, zapravo, trebalo samo da plačeš i da kukaš nad sopstvenom sramotom! A, o svemu drugom što sam ti danas rekao, moraš da čutiš."

Majka Gertruda se nakon ovih neumoljivih optužujućih Amletovih argumenata gorko kaje. Međutim, Fengo ipak pošalje princa Amleta u Englesku uz pratnju dva plemića. Oni nose sa sobom pismo u kome se nalazi poruka za engleskog kralja da Amleta odmah ubije. Ali, pre polaska, Amlet nagovori majku da u palati u Elsinoru za godinu dana organizuje opelo kao da je Amlet zaista umro; ali, da će se on sam u to doba vratiti u Dansku.

Bilo kao bilo, na putu za Englesku, Amlet krišom proverio sadržaj kofera svojih pratilaca, nađe pismo, prebriše njegov sadržaj i napiše novi u kome se u ime Fengovo zahteva da engleski kralj ubije pratioca, a da Amletu prepusti svoju kćer za ženu.

Došavši u Englesku na kraljev dvor, Amlet odbija da bilo šta okusi na kraljevskoj gozbi priređenoj u njegovu čast. Kada ga upitaju zašto je ne jede, on odgovori da je u hlebu bilo krvi, da piće ima ukus gvožđa, a da se slanina oseća na trulež lešina! Engleski kralj u čudu naredi da se takve tvrdnje danskog princa ispitaju. I, zaista, pronađe se da se blizu njive gde raste žito kraljevskog pekara nalazi polje puno kostiju davno ubijenih ljudi; da je slanina bila od svinja koje su se hranile lešinom nekog razbojnika, a da je pivo pravljeno od vode u kojoj se nađoše zarđali mačevi!

Engleski kralj, nakon ovih otkrića, izvede zaključak da Amletove reči mora da uvaži kao "božje providenje" i odmah odluči da mu blagosilja svoju kćer za ženu. Naravno, pri tom odmah izvrši i "nalog" u pismu i ubije oba Amletova pratioca. Međutim, Amlet se pretvara da je zbog tog ubistva beskrajno uvređen i da zbog te prolivene krvi traži naknadu u zlatu. To i dobija, a zlato odmah rastopi i zalije u šuplje drvene štapove. Nakon toga vraća se u Jutlandiju i, opet u dronjcima, dolazi u kraljevsku palatu, gde baš vrše opelo povodom njegove smrti. Pitaju ga gde su pratioci, a on pokazuje na dva štapa: tu je jedan, a tu je i drugi. Gostima i slugama toči vino, sve dok se svi oni ne opiju

i padnu u san. Sada Amlet donese svoje drvene strele, što ih je svojevremeno kraj vatre napravio, skinu mrežu koju je mu je majka obesila širom dvorane, pokrije s njom zaspale dvorane, a svojim strelama tako pričvrsti mrežu da niko ne može da se makne. Zatim zapali palatu, te svi izgore, a on sam ode u Fengovu odaju i ubije ga.

Sutradan, Amlet sazove sav narod pred palatom i ispriča im sve o Fengovoj krivici. Narod ga podrži i proglašuje za kralja Danske.

Kasnije, Amlet još jednom pođe u Englesku. Ali, kralj Engleske koji hoće da osveti Fengovu smrt, ipak – pošto je u međuvremenu postao udovac – pošalje Amleta u Škotsku da u njegovo ime isprosi kraljicu Hermutrudu, koja je svakog prosca dotle kaznila smrću. Međutim, ona se zaljubi u Amleta i postane mu druga žena. Ali, kada i tome dođe kraj, Amlet se vrati u Englesku, žena mu sve oprostila, ali mu kaže da se čuva njezina oca. Ovaj zarati sa Amletom, ali pogine u odlučujućoj bici. Nakon toga, Amlet se sa dve svoje žene vrati u Jutlandiju. U međuvremenu, u Danskoj je umro kralj Rorik i na presto je došao Viglot. On podigne silnu vojsku na Amleta, ubije ga u dvoboju, a kao ratni plen uzme sebi za ženu Hermutrudu.

Sama priča se završava, otprilike, sledećim rečima: "Neprolazna neka bude uspomena na časnog mladića, Amleta, koji se od licemerja branio ludilom, čime je pokušao da zaštiti svoju veliku mudrost. On je naterao istoriju da u potonjim vekovima traga za odgovorom: Da li je veća bila njegova hrabrost, ili njegov razum?"

U ovoj priči punoj krvavih obrta i surovih vremena, nalazi se klica Šekspirovog "Hamleta". Danski kraljević tako, zahvaljujući Šekspirovom geniju, postaje (uz, kasnije, Geteovog "Fausta"), neka vrsta – danas bi se reklo – "brenda" jedne određene duhovne i duševne dispozicije; o Hamletovom "problemu" napisano je više knjiga nego o čitavim epohama engleske, a možda i svetske literature uopšte.

Hamlet "od Eseksa"

"Šekspir je stvorio tri lika prvog reda koji su izazvali ozbiljnu zbnunjenost i razlikovanje u mišljenjima među kritičarima: Šajloka, Kleopatru i Hamleta. Teškoća je ista kod svih: lik je tako tanano zamišljen u isti mah prikazan tako potpuno u punom ljudskom opsegu da izmiče poimanju naviknutom na konvencionalno pozorišne figure i jednostrane tipove.

Ričard II je često opisivao kao nezreli Hamlet, i između njih postoje mnoge sličnosti. Ali, ako mislimo o Šekspirovom napredovanju u dramskoj umetnosti, bolje je da ga smatramo kao ranog Lira; jer, slično Liru on započinje kao nemoguć i čudljiv tiranin, a zatim osvaja naše saosećanje sve više i više, dok udari sudbe padaju po njegovoj miropomazanoj glavi predodređenoj za propast.

Priča o Robertu Devariju – erlu od Eseksa, istorijskoj ličnosti iz Šekspirovog vremena, nesumnjivo je vezana za njegovog Hamleta. Erl od Eseksa je, naime, pogubljen 25. februara 1601. godine. Njegova tragedija, zapravo je tragedija karaktera. Čak do samog kraja, Robert Devarije mogao je da spase situaciju. Kraljica Elizabeta II volela je tog čoveka i činila je za njega sve što je mogla – dok stvari nisu postale nemoguće. Da nije bilo njegove neobične sumornosti, oklevanja, žestokih izliva

razdraženosti, neodlučnosti i opšte emotivne nestabilnosti, koje su, izgleda, u njemu postajale sve jače i dovodile ga do ivice ludila, on je mogao da potuče Tirona, vođu bune u Irskoj i da sedne na njegov presto. Sem toga, Eseks je umeo da bude veoma svirep, a u svojim mlađim danima i bezobziran ženskaroš. Pa ipak, imao je najprivlačnije osobine. Bio je galantan preko svake mere, duša odanosti prema prijateljima, otvoren i slobodan u ophođenju, uvek mio i ljubazan prema potčinjenima, čovek širokih kulturnih interesovanja, pesnik nesumnjive vrednosti, sjajan kozer, odan muž i, premda, slab vojskovođa, nesmotreno hrabar vojnik. Izgledao je kao skup protivurečnosti, koje su zbunjivale i njegove najpromućurnije savremenike.

Bilo je neminovno da jedan tako zagonetan čovek, u takvoj njegovoj blizini i tako za svog života sudbonosan po budućnost cele države, očara maštu i Viljema Šekspira. Pa, ako je primerom Henrija V pokazao "vrlini njeno sopstveno lice", u upozorenju o Ahilu "poroku njegovu rođeni sliku", ja verujem, da je on, poput mnogih pisaca, u glavnom liku jednog svog trećeg komada pokušao da prikaže detaljan odblesak unutrašnjeg Esekse. Razume se, mislim na Hamleta, danskog kraljevića; kažem "unutrašnjeg Esekse", jer Hamlet nije Eseks, on je Šekspirov pokušaj da razume Esekse, da ga razume kao dramski pisac, a ne kao psiholog. Šekspir ne "objašnjava" Hamleta – on ga otkriva!

Pozorišni komad o Hamletu ide daleko unazad i Šekspirova trupa prikazivala ga je, u ovom ili onom obliku, već 1594. godine. Sam Šekspir verovatno ga je obradio do 1598. godine, jer se ubrzo zatim pominje njegov *Hamlet*, a osim toga, lik Polonija je zamišljen kao karikatura Berlija, koji je umro 4. avgusta 1598. godine. U drugu ruku, pak, da tekst onakav kakav ga danas imamo datira iz vremena posle smrti Eseksove, potvrđuje i pominjanje "malih goluždravaca koji se deru iz sveg glasa" u II činu, jer to je aluzija na "rat pozorišta", koji je zapodeo Ben Džonson (koji je tada pisao za horiste kraljičine kapele), a u koji su komornikovi glumci bili uvučeni tek početkom 1601. godine. Izgleda, prema tome, kao da je Šekspir za Eseksova života "ogledalo mu dao da dušu svoju do dna sagleda".

Ako je se to tako, onda možemo da pretpostavimo kako potezi dodati 1601. predstavljaju Šekspirove konačne misli o čoveku, koji u je u isti mah bio i veoma drag i o kojem je vrlo jasno prosuđivao, o čoveku veoma plemenitom i punog pogrešaka, ali sa pogreškama ublaženim (ne skrivenim) tragičnom atmosferom njegovom žalosnog skončanja u svojim najboljim godinama. I to onda, kada je bio najpotrebniji Engleskoj."

Sukob

U studiji o Hamletu – Močalova, ruski kritičar Bjelinski, kaže. "On (Klaudije) čak voli Hamleta i bio bi srećan s njim kao dobar otac sa dragim sinom, sa svojom slatkom nadom." Naravno, sa ovakvim pristupom odnosu Hamlet-Klaudije teško je složiti se. Moguće je, naime, da se Bjelinski ponesen nekakvom svojom unutrašnjom refleksijom, izrazio zaista na "previše topao" način, nagoveštavajući tako čak i moguću "idilu" između kraljevića i svog strica. I, onda, gledalac ili čitalac, dabome – jer scena ubistva starog kralja dovoljno duboko obitava u njegovoj svesti – ovakvu tezu glatko odbacuje. On čini ono očekivano: sledeći jedan razvoj Kludijevog lika, onaj koji je uslovljen dramom, koji je, kao takav, jedino i potreban dramu – odmah postavlja Hamleta i Kludija jednog naspram drugog, kao na smrt zavađene protivnike. Ali...

Vratimo se ponovo na reči Bjelinskog: "On čak voli Hamleta..." Zašto bi Klaudije voleo Hamleta? Zaista, nema razloga. Ipak, on nema mnogo razloga ni da ga mrzi, barem dok ovaj ne počne da mu radi glavi. Mržnja se dakle, javlja kasnije, a, u početku, možda je reč samo o određenoj "uznemirenosti" – jer, ne zaboravimo, Hamlet je, ipak, pretendent na presto, a, uz to ga i narod voli, što se nikako ne bi moglo reći i za Klaudija. Ako, sada, imajući ovo u vidu, uzmemo sebi slobodu da "preuredimo" rečenicu Bjelinskog na sledeći način: "On (Klaudije) čak nema ništa protiv Hamleta i bio bi zadovoljan s njim, kao dobar kralj sa svojim štićenikom, sa svojim budućim naslednikom." U ovim je rečima iskazana suština prvobitnog odnosa kralja prema Hamletu. Razme se, takav odnos kraljević ne može da prihvati, jer ne prihvata ni Klaudija. Ni kao muža svoje majke, a pogotovu kasnije, kao ubicu svog oca! Međutim, ubistvo oca, kao i sramotan brak njegove majke, podjednako učestvuju u stvaranju duboke duhovne rane Hamletove.

A sada, prepustimo se maloju pozorišnoj iluziji. Evo nas, dakle, u svečanoj dvorani Elsinora. Ulaze kralj, kraljica, Polonije, Hamlet, Laert i ostali u kraljevoj pratnji. Oni se postavljaju oko kralja, dok zrak jutarnjeg sunca koji se provlači kroz neki od otvora na zidu, kao da svija oreol iznad ovog svečanog skupa. Polonije, zadovoljan što smenom na prestolu nije izgubio svoj visoki položaj, blagonaklonim klimanjem glave pozdravlja svaki pokret Klaudijeve zenice. Ceo skup obavlja dremljiva atmosfera, teška i prijatna, svojevrсна elsinorska "fjaka". Kralj počinje da govori, dok lordovi halapljivo gutaju njegove milozvučne fraze. Gertruda se oslanja o njegovu ruku, a on joj upućuje poglede koji govore o slatkim ljubavnim noćima. Laert ima želju da se vrati u Francusku; "Izaberi, Laerte, čas; vreme je tvoje..." Kralj je srećan, svi su srećni, ujedinjeni u opštem pokušaju da povrate izgubljenju dvorsku harmoniju...

"KRALJ: A sad, sinovče, sine, Hamlete...
HAMLET: Sinovac, ne sin, neprirodni oče."

... i, gotovo je s obmanom. Harmonije nema, niti je može biti. Hamlet je ruši kao kulu od karata, isuviše svestan prevare koju ona sobom nosi. Sledi nov pokušaj:

"KRALJ: Zašto ste uvek u tim oblacima?
HAMLET: Ne, kralju, ja sam odviše na suncu."

... i, opet neuspeh. Hamlet nije u oblacima, kako bi to Klaudije želeo da prikaže. On jasno vidi kraljeve namere, njegov pokušaj "da ranu prevuče pokožicom". I kasnije u dramu, pred put za Englesku, Hamlet takođe prozire kralja. Zapravo, za njega, Klaudije nikada i nije bio tajna. "Ti znaš" – kaže mu Gertruda – "opšta stvar je da sve živo mre". "Da, gospo, opšte stvar" – ponavlja Hamlet. Verna žena i kraljica juri u rodoskrvnu postelju, satir stavlja masku Apolona, "metiljavi klas postaje kralj". "Da, gospo, opšta stvar..." Te reči kao da predstavljaju prolog Hamletovoj melanholiji.

Treba zapaziti dve stvari. Prva je da Klaudije i Gertruda, a sa njima i ostali dvorani, nastoje i uspevaju da ostvare harmoniju u disharmoniji, sklad u neskladu, ali samo između sebe. Kako bez uloge Hamleta ta predstava nije dorečena, oni preko Klaudija, nudeći kraljeviću prestolonasledstvo, nastoje da i princa uvuku u svoju igru, u kojoj se ne vidi ono što se vidi, a vidi ono što se ne vidi. Druga stvar jeste Hamletovo odbijanje. Bitno je uočiti da se to odbijanje javlja čak i *pre* no što Hamlet, od duha svog oca, bude upućen u stričev zločin. Jer, šta bi bilo da se i Hamlet uključio u tu farsu?

Postao bi upravo ono našta je Bjelinski i mislio: naslednik prestola, ali i kraljev "poslušan dečko". Kraljevsko kopile koje tupo gleda kako mu majka postaje bludnica; razmaženi princ koji Ofeliji postavlja zamke po Elsinoru. Ali, tako nešto, razume se, nije moglo da zainteresuje Šekspira. Kraljević je odbacio lažnu harmoniju i nastala je drama o Hamletu.

Upravo tada, i tek tada, nastaje sukob između kralja i njegovog sinovca. Sukob koji Klaudije nije želeo, koji je svim silama nastojao da izbegne, a koji posle pojave duha i njegovih reči upućenih Hamletu, postaje pitanje života i smrti. Rečju, Klaudije jednostavno "biva nateran" da čini ono što mora.

Pokušajmo sada da konačno odredim pravi karakter ovog sukoba. Šekspir je Hamleta napisao oko 1601. godine. To je bilo nemirno doba u kome su politički sukobi obično počinjali ili sa završavali zločinom. Svet još uvek pamti sukob između kraljice Elizabete i škotske kraljice Marije Stjuart, koji se završio pogubljenjem škotske kraljice, 1587. godine. Dvorske spletke su dovele do pogubljenja i erla od Esekse, Elizabetinog i narodnog ljubimca. Šekspirov mecena i prijatelj, lord od Sautempton, samo zahvaljujući svojoj mladosti, izbegao je sekiru. Posle svih takvih "legitimnih zločina" nastajao bi period prividnog ili pravog zatišja, u kome bi oni koji su zahvaljujući nečijem smaku stekli položaj, nastojali da ga što bolje unovče. Jedan od načina da se to postigne bi je i onaj elsonorski, igra zvana "sklad u neskladu".

U tom svetlu treba posmatrati Klaudija, kao i njegov odnos prema Hamletu, razume se, samo na početku drame. Jer, taj se odnos menja, a tokom odvijanja dramske radnje neprekidno se usložnjava. Od prvobitno pasivnog, sve do veoma aktivnog i, najzad, smrtonosnog po obojicu.

Da li je Klaudijev zločin, kojim je on došao na danski presto, bio samo političke prirode? To nije lako zaključiti. Sam Hamlet nam, govoreći o svom ocu kao o Apolonu sa Marsovim okom "što svetli i vlada", a o stricu kao o "metiljavom klasu", nameće izvesne sumnje. Jer, "satir" je lako mogao da zavidi "Apolonu" na njegovoj lepoti i, sreći, vrlinama i, nadasve, na njegovoj kraljici. Možda je to, onda, ubistvo iz zavisti? Da li je? Vidimo, naime, da ovakva poređenja, koja u svakom slučaju idu na štetu Klaudijevu, čini samo Hamlet, a on je pristrasan. Najverovatnije, Klaudijev zločin ima elemente i jednog i drugog. Uklonivši starog kralja Hamleta, dakle onog koji uslovljava kompleks inferiornosti u Klaudija, ubica, tačnije bratoubica, dobija i njegovu krunu, čime taj krvavi čin postaje i politički motivisan.

Stupivši na presto Danske i oženivši se Getrudom koju, nema sumnje, beskrajno voli (a, da li ona na isti način voli njega ili ga se, možda, pomalo i plaši, drugo je pitanje), Klaudije može da bude zadovoljan. Ali, ne sasvim, jer, tu je Hamlet na koga je on skoro i zaboravio. Kraljević će se pojaviti podsećajući ga mu ne može biti sinom, niti mu on može biti ocem, jer sin kralja Hamleta ne prihvata Klaudijevu igru. Klaudiju tada postaje jasno da pokojni kralj i dalje živi u Elsinoru i da ponovo mora da bude uklonjen. Ipak, u početku, Klaudije i ne pomišlja da ubije Hamleta. On je veoma racionalan i nudi Hamletu prestolonasledstvo – mada ne iz ljubavi, kako smatra Bjelinski – nego iz koristoljublja. Njegovi razlozi su, takođe, racionalni. Pošto, najverovatnije, ne može da ima naslednika, jer je Getruda ušla u petu deceniju života, Klaudije pokušava da sa Hamletom napravi politički kompromis: obećati kraljeviću krunu, ako ovaj zažmuri na njegov neprirodni brak i ne smeta njegovom prestolu. Drugim rečima, kralj pokušava da otupi Hamletove "duhovne reflekse" i time ispuni osnovni preduslov za stvaranje totalne harmonije na

dvoru, kako bi mogao nesmetano da uživa u svom kraljevanju. Hamlet, svestan prevare, odbacuje takav kompromis, ali Klaudije ne odustaje. Posle svega, on, napokon, želi mir i samo mir. U trenutku kad postane svestan da mu Hamlet radi o glavi, on, u očajanju, jednostavno ne zna šta da čini:

"A ja, k'o neko vezan s posla dva,
Besposlen stojim ne znajući gde
Da počnem, te oba zanemarujem."

Iz ovoga se vidi bezizlaznost kraljeva položaja. Jer, ako pusti "ludosti njegovoj (Hamletovoj) tu vlast", Klaudije gubu krunu, kraljicu i život. Ako, međutim, ukloni Hamleta, njegov će život, bar privremeno, biti van opasnosti, ali će harmonija nepovratno isčeznuti sa dvora. Elsinor bi kad-tad saznao da je Hamlet ubijen u Engleskoj, dvorani bi postali svesni Klaudijeve uloge u svemu tome, Getruda bi postala majka-osvetnica, dok bi narod odmah jurnuo na Hamletovog ubicu! Zato se Klaudije i koleba. Kao da je Šekspir želeo da se kralj, makar jedan-jedini put u drami nađe u Hamletovoj koži. Ali, Klaudije ipak nije melanholični princ i on odmah posle toga dela: šalje kraljevića u smrt. Tom, rekao bih, očajničkom odlukom, od dve smrtno pretnje bira onu koju mu se čini "manje smrtnom". Ali, on nije svestan da, pri tom, čini pogrešan izbor. Jer, tek tom odlukom, kojom sa Rozenkrancom i Gildesternom šalje Hamleta u Englesku na pogubljenje, tim, dakle, nepobitnim dokazom svog zločinačkog karaktera, on od Hamleta pravi svog dželata.

U drami postoje tri nivoa sukoba između sinovca i strica. Prvi, onaj najmanje zaoštren, jeste sukob između očuha i pastorka, koji je prisutan tokom cele drame. On odmah dovodi do narušavanja harmonije, do isticanja Hamletovog karaktera i, zapravo, predstavlja *prolog*. *Zaplet* počinje sa početkom sukoba na drugom nivou, sa pojavom duha i tajne koju on otkriva, pri čemu se Hamlet i Klaudije sukobljavaju na jednom visokom intelektualnom planu osвете. Na trećem, najnižem nivou, koji počinje Hamletovim putem u Englesku, sukob biva oslobođen svih duhovnih, moralnih i misaonih nijansi i postaje dvoboj na život i smrt. To je *kulminacija*.

Pokušajmo konačno da odredimo pravi oblik u kome se ispoljava dramski sukobu Šekspirovom *Hamletu*. On, dakle, počinje ispoljavanjem Hamletove lične mržnje prema Klaudiju, koju saznanje o ubistvu oca još više produbljuje, kao i sa Hamletovim odbijanjem da se povinuje zakonima "elsinorske igre". Time se sukob proširuje i na ostale dvorane. Klaudije, naime, a sa njim i ostali, postaju svesni da Fortinbrasov pohod na Dansku nije ono što ugrožava njihovu tek izgrađenu harmoniju. Za njihov nemir kriv je, u stvari, Hamletov "nekonformizam" sadržan u "Sinovac, a ne sin, neprirodni oče". Time njihov odnos prema kraljeviću dobija oblik opšte zavere dvora, koja ima za cilj da neutrališe nemir koji kraljević unosi među elsinorske zidove. Osećajući se kao progonjena zver, Hamlet postaje ciničan, čak surov. On uzvraća udarce, a sva nastojanja Dvora da spozna Hamletovu tajnu ostaju, zapravo, bezuspešna.

Zašto je *rasplet*, odnosno, kraj tragedije, baš tako napisan? Ranije je još rečeno da se on može naslutiti čim se odredi suština sukoba na relaciji Klaudije – Hamlet. Očigledno je, naime, da Klaudije mora da bude ubijen, i to Hamletovom rukom. Ostaviti ga živog, za Šekspira bi, pre svega, značilo da prihvata lažnu i nametnutu harmoniju, i da pušta "taj skriveni čir" da i dalje truje organizam Danske (a u prenosnom značenju, možda i same Engleske) – da truje organizam ljudskog poretka. Hamlet je taj koji mora da odstrani "čir", koji ne sme da dopusti da se rana "prevuče pokožicom" i da se

skrivena bolest proširi na ceo organizam. Bez Hamletovog mača na kraju, svo njegovo pređašnje umovanje i delanje bilo bi besmisleno.

Postavlja se, međutim, pitanje: a zašto Šekspir mora da "ubije" i Hamleta? Odgovor koji se, naravno, nameće jeste da to zahteva tragička radnja, odnosno, da je to zakon u tragediji. Ali, Šekspir je tako dobro baratao dramaturškom tehnikom, tako dobro mešao žanrove da je lako mogao i da se udalji od osnovne legende o danskom princu i napiše svoj kraj. Međutim, odgovor na ovo pitanje je, ipak, složeniji.

Da je ostao živ, Hamlet bi svakako postao kralj. Ali, kakva bi bila njegova vladavina, da li bi takva slojevita, misaona i kolebljiva ličnost mogla uspešno da vodi državu? Fortinbrasove reči u na kraju komada i nad Hamletovm lešom, da "on bi pokazao se, zbilja, pravi kralj da osta u životu, treba svakako prihvatiti s puno rezerve, jer, niti je on poznavao Hamleta, niti može da kaže išta drugo do lepih reči o onome koji mu je ostavio krunu. Šekspir je, naime, potpuno bio svestan da takva ličnost kao što je Hamlet, ne bi mogla da bude *podestan* vladar. Kraljeva je dužnost da dela, a Hamlet to često nije u stanju; vladar ne sme da bude osetljiv, a Hamlet je – preosetljiv; kralj mora da raspolaže jakom životnom energijom, dok Hamlet poseduje nagon za samouništenjem. Međutim, hipotetički se može reći da je Hamlet posedovao te tražene osobine vladara pre očevog ubistva i majčine udaje za ubicu, da tokom drame te osobine gubi i postaje melanholik, da bi na kraju, sa Klaudijevom smrću prestao to da bude i opet postao onaj stari, "očima svima i uzor i cilj". Kao da ubistvo Rozenkranca i Gildesterna na putu za Englesku, za Hamleta dobija katarzično dejstvo. Međutim, za Šekspira, čini se, nema dileme. On nam sugeriše kroz svoju dramu: da, tačno je da se iz Engleske vraća jedan drugi Hamlet, promenjeni Hamlet – ali, to je promena na gore. To je promena koja, zapravo ubija svaku nadu da bi danski kraljević ikada više mogao da povрати svoju čovečnost i duhovnost.

Šekspir, dakle, "ubija" obojicu protivnika. Ali, drama nije završena. Potrebno je da se ponovo uspostavi harmonija, "ustrojstvo države i sistema". Kao "deux ex machina" u Elsinoru se pojavljuje mladi Fortinbras.

Ko je, u stvari, taj Fortinbras i zašto je on toliko važan da mu Šekspir daje završnu reč? Teškoća u preciznom definisanju njegove dramaturške funkcije leži između ostalog u tome što je i on u drami samo skiciran. Iz prologa se, naime, saznaje da hoće da krene na Dansku, posle kreće na Poljsku (i to, čini se, samo zarad slave) – i, najzad, pojavljuje se u Elsinoru. Prihvatajući "srećan udes" koji ga čini kraljem, naređuje da se leševi sklone, jer taj "prizor tužan, za bojište lep je, a ovde je ružan", i mirno, samozadovoljno, čeka svoju promociju u kralja Danske. Govoreći o njegovom pojavljivanju u Elsinoru, Jan Kot kaže: "Odigrala se velika drama. Na toj sceni su bili ljudi. Borili se, kovali zaveru, uzajamno se ubijali. Iz ljubavi su vršili zločine, iz ljubavi su ludeli. Govorili su potresne stvari o životu, smrti i ljudskoj sudbini. Postavljali jedno drugima zamke i u te zamke upadali. Branili svoju vlast, ili se protiv te vlasti bunili. Hteli da popravljaју svet, ili samo da spasu sebe. Svima je do nečega bilo stalo. Čak su i njihovi zločini imali neke veličine. Posle dolazi momak, krepak i mlad. I sa očaravajućim osmehom govori: "Sklanjajte ove leševe. Sad ću ja biti vaš kralj". Kot se zatim pita šta treba da reprezentuje Fortinbras? Svetu sudbinu, besmisao sveta ili pobedu pravde? Ne odlučuje se ni za jedan odgovor, jer, zaista, svi mogu da budu potvrdni.

Fortinbras je, definitivno, *fatum*. Tokom cele drame on se samo nazire, ali se nezadrživo valja ka prestolu Danske. Na dvoru se međusobno ubijaju, ali je on iznad

sukoba, "kao vazduh nepovredan", predodređen da ukloni leševe, postane kralj i da povрати harmoniju. Ali, istovremeno, njegov dolazak čini sukob između Klaudija i Hamleta besmislenim, ili, bar, bespredmetnim. Ali, i to je *fatum*: besmislen je zato što mu je ishod predodređen, sudbinski predodređen. A, da li je Fortinbras zaista ruka pravde? Jeste, ali koje, kakve i čije pravde? Da li one opšte ljudske, koja traži uspostavljanje reda u neredu, harmoniju u disharmoniji, ustrojstvo univerzuma, one uže, elsiyorske – ili, još uže, Hamletovske. Nema li Pravda povež preko očiju?

Istina je, naravno, svuda i nigde. Klaudije i Hamlet su mrtvi. Fortinbras jer kralj. Elsinor se navikao na smenu kraljeva. I Ofelija je mrtva. Elsinor će i nju preboleti. Polonije i Laert su mrtvi. Bože moj, ljudi umiru. Rozenkranc i Gilden... ah, pa nećemo, valjda, i njih spominjati? Getruda? Šta bi ona radila bez muža i sina? Pokojni kralj Hamlet, i on je, naravno, mrtav... I on? Izvinite, a ko to beše?

Elsinor će sve te smrti, zločine i ubijanja, rutinski preživeti i brzo zaboraviti. Krv se lako spira sa njegovih stepenika, a srce mu je i onako – kameno.

Pacovi

Odavno se već mnogi čitaoci i gledaoci Šekspirovog *Hamleta* pitali: zašto Hamlet, koji toliko okleva da ukloni ubicu svog oca, tako lako šalje u smrt svoje prijatelje iz detinjstva, Rozenkrancu i Gildensteru, i tako lako probada bodežom čoveka iza zavese u sobi svoje majke, ne znajući ko je to? Za brojne šekspirologe, kritičare, književne analitičare, ili ljubitelje književnosti uopšte, to je pitanje postalo predmetom mnogih istraživanja, koja su često donosila oprečne rezultate.

Rozenkranc i Gildenster se pojavljuju u II činu. Kralj i kraljica mole Hamletove drugove "od detinjstva ranog što su rasli s njim" da ostanu neko vreme u Elsinoru i pokušaju da saznaju šta to muči mladog princa? Razume se, uz Klaudijevo obećanje da "Poseta vaša dobiće zahvalnost što sećanju jednog kralja dolikuje." Kraljeve reči su zaista nedvosmislene i one jasno stavljaju do znanja Rozenkrancu i Gildensteru šta se od njih očekuje: da budu uhode. Oni pristaju na takvu ulogu, ali, rekao bih, ne zbog nedostatka i malo ljubavi prema Hamletu, već pre svega zbog njihovog isuviše pragmatičnog pristupa životu, odnosno, koristoljublja. Jer, uistinu, oni znaju da jedino od Klaudija mogu da očekuju materijalnu ili nekakvu drugu korist, dok im Hamletova naklonost to ne bi mogla da obezbedi. Pri tome se oni i najviše razlikuju od Horacija, čiji je "modus vivendi" podređen višim ciljevima. Ali, da li su oni, ipak, zaslužili takav kraj i šta je doprinelo da Hamlet tako lako postane dželat svojim drugovima iz detinjstva?

Njihov prvi susret s Hamletom u II činu, ni na koji način ne nagoveštava tragičan rasplet njihovog prijateljstva. Nakon par reči (kod Šekspira uvek prisutnih) o Fortuni-bludnici, o tamnici Danskoj, razgovor se nastavlja, na prvi pogled bezazlenim opservacijama o snovima:

"GILDENSTERN: ... Jer, svaki onaj što ima ambicije nije ništa drugo do senka jednog sna.

HAMLET: "I san je samo senka.

ROZENKRANC: to je istina; i ja držim da je ambicija tako lakog i vazdušastog bića, da je ona samo senka senke.

Da li se i jedan dramski pisac na ovakav način znao narugati svojim likovima? Kao da se u ovim rečima o ambiciji krije delić one poznate sofoklovske tragičke ironije, kada se reči junaka okreću protiv njega samog. Ni na jedan bolji način Rozenkranc i Gildensterne nisu tačnije mogli da opišu sebe, iako toga nisu bili svesni. Njihov život je sav podređen ambiciji i to od njih, zapravo, čini te pomenute "senke senki". Takve "senke" nisu mogle da opstanu u krvavoj elsinorskoj klanici.

Hamlet ih, pozivajući u dvor, pita zašto su došli? "Došli smo da vas posetimo, kneže, nikakvim drugim poslom." "Kakav sam ja prosjak" – uzvikuje Hamlet s očiglednom ironijom u glasu – "ja sam siromašan i samom zahvalnošću. Ali ja vam zahvaljujem; a sigurno je, dragi prijatelji, da je skupo platiti i jedan novčić za moju zahvalnost. Podsetimo se na čas kako je Hamlet prethodno dočekao Horacija: kao najdražeg i iskrenog prijatelja kome je odmah otvorio svoju dušu: "Voleo bih više da sam se na Nebu sa najgrđim dušmaninom sreo, no što doživih taj dan, Horacio!" Tako se, dakle, on obraća čoveku koga poznaje tek od studentskih dana u Vitenmbergu i koji se po prvi put pojavljuje na Dvoru – dok svoje drugove iz detinjstva sa kojima se zajedno brčkao možda baš u onoj bari u kojoj je Ofelija našla smrt, ili sa njima igrao na Jorikovim leđima, prima krajnje oprezno, služeći se najfinijim duhovnim oružjem, ironijom. To može da znači samo jedno: on ih je odmah prozreo. Ali, to ne znači da je on, već tada, odredio njima smrt. Ne. Isti je razlog koji Hamleta nagoni da ukloni, kako njih, tako i Klaudija: dokazala se, naime, njihova *nepopravljivost!* Hamlet tokom drame uočava da njegovi bivši prijatelji postaju deo mehanizma koji nastoji "da isčupa njegovu tajnu", da se pridružuju onima koji kao pacovi šuškuju okolo i iza njega, prisluškuju ga iza zavesa ili mu podmeću Ofeliju sa molitvenikom. Ipak, ogromna je razlika između njihove ambicije da se dodvore kralju i Klaudijeve zločinačke ambicije da se dočepa prestola. Jer, Rozenkranc i Gildensterne u biti i nisu toliko pokvareni. O tome svedoči njihovo priznanje Hamletu o pravoj prirodi njihovog boravka u Elsinoru, ali, još više, njihov razgovor sa Hamletom u III činu, u sceni "mišolovke". U toj sceni, u kojoj se Hamlet na nipodaštavajući način ophodi prema njima, Rozenkranc mu u jednom trenutku kaže: "Kneže moj, vi ste me nekad voleli?" Zaista, ima iskrene tuge u toj konstataciji, jer njih dvojica još uvek ne shvataju zašto su izgubili Hamletovu naklonost?

"ROZENKRANC: Dobri moj kneže, šta je uzrok vašem rastrojstvu? Odbijajući da svoje jade poverite svojim prijateljima, vi svakako prečite put svojoj vlastitoj slobodi?"

Rozenkranc, kao i Gildensterne, čini se da nije svestan da su obojica izgubila Hamletovu naklonost. Njihov pragmatičan duh kao da ne može da za tako nešto nađe valjan razlog. Za njih je više nego prirodno da slušaju i uvažavaju molbe-naredbe kralja i kraljice, stičući tako njihovu naklonost, a istovremeno – tako se, barem, njima čini – pokušavaju da pronađu i izleče Hamletovu boljku. Međutim, oni i ne pomišljaju na varijantu po kojoj Hamlet, možda, ne želi da ga iko leči, a pogotovu ne takvi "nadrilekari", kao njih dvojica. Jer, stupivši u dodir sa elsinorskim činom, oni i sami postaju bolesni. Jedini čovek koji poseduje imunitet prema toj "boleštini", jeste Horacije, i samo on poseduje sposobnost izlečenja. I posle čuvenog Hamletovog dramatičnog uzvika: "Do sto đavola., mislite li vi da se na meni može lakše svirati nego na jednoj fruli?" – uzvika tako nadmoćnog, a tako očajnog – Rozenkranc i Gildensterne ostaju uporni u svom nastojanju da saznaju Hamletovu tajnu, uvek jednako bezazleno nametljivi. Ipak, to još uvek nije presudan razlog za Hamletovu odluku da ih ukloni sa ovog sveta. Jer, a to je sasvim očigledno, svi oko Hamleta nastoje da saznaju njegovu tajnu, ali, Hamletu ne

pada napamet da ih zbog toga sve pobije (ubistva Polonija i Klaudija su posebne prirode). Odgovor, po svemu sudeći, treba potražiti na drugom mestu.

Verovatno da je opet reč o ljubavi. Za razliku od dvorske svite, Hamlet je svoju dvojicu drugova iz detinjstva zaista voleo. On ih je voleo i onda kada su došli u Elsinor, uprkos tome što je bio svestan kako će ih njihova ambicioznost, po prirodi stvari priključiti zaveri. Kraljević se, naime, nadao da će ih, zaklinjući ih "pravom njihovog drugovanja, slogom njihove mladosti, obavezom njihove vazda očuvane ljubavi i svim što je još dragocenije i što bi im kakav rečitiji govornik mogao staviti na srce", preobratiti i priključiti sebi i Horaciju. Međutim, desilo se ono što je najviše moglo zaboleti već ranjenog i osetljivog princa: oni su ga izdali. Tačnije, izdali su njegovu ljubav. Učinili su ono što je i Ofelija delimično učinila svojom, makar i najmanjom sumnjom u Hamletovu naklonost i prihvatanjem "špijunske" uloge koju joj je odredio otac Polonije. Ipak, njen greh je bio daleko lakše prirode: ona je bila samo premlada devojka nemoćna da se odupre pokvarenosti okoline, što je Hamlet znao i nikada nije prestao da je voli. Rozenkrancu i Gildensternu, međutim, izdajstvo nije mogao da oprosti. Pogotovu ovakav Hamlet, ranjen i razdražljiv, kome je njihov postupak delovao poput soli bačene na živu ranu!

Tako su Rozenkranc i Gildenstern morali svojim životima da isplate vreme u kome su se zatekli. Ali, ne samo vreme. Ma kako to zvučalo, njihova je smrt za Hamleta značila život. Jer, ubijajući njih i probadajući Polonija iza zavese, on je, u stvari, ubijao kralja Klaudija. Svojim grubim rečima upućenim Ofeliji, svetio se svojoj majci i kraljici. Izbegavajući tako iverice samoubilačkog bezdana, Hamlet je mogao i dalje da živi sve više se približavajući stvarnom zadovoljenju svoje osвете.

Polonije, veliki doglavnik, takođe može da se svrsta u onaj krug "pacova" koji okružuju Hamleta. Pri tom, on je svakako "najdeblji pacov" od svih. Jer, njegova je uloga u "slučaju Hamlet", dvostruka: on je rukovodilac zavere, a istovremeno i Ofelijin otac. Prema njemu, kao rukovodiocu zavere, Hamlet je mogao da ostane u ravnodušan – ali, takav nije mogao da bude i prema ocu svoje dragane. Naročito s toga što je takav otac bio glavna prepreka na putu njihove ljubavi. Međutim, a s time mora odmah da se raščisti – Hamlet njemu odistinski nije želeo smrt. Ukoliko u ovoj drami uopšte postoje slučajnosti, onda je jedna od njih verovatno i Polonijeva smrt.

Bjelinski, u studiji o Hamletu-Močalova, primećuje kako je Polonije trivijalan. Zaista, vrlo održiv zaključak. Lik Polonija – doglavnika sasvim je je jasan i oko toga nema dileme. Jer, podsetimo se samo Šekspirovih istorijskih drama i likova "bliskih prestolu" u njima: doglavnika, savetnika, kancelara, kardinala, komornika itd. Ono što sve njih objedinjuje jeste, zapravo, njihovo neprekidno i naglašeno isticanje svoje lojalnosti vladaru – i, zauzvrat, očekivanje od toga materijalne ili kakve druge koristi. Za neke od njih, kao, na primer, za Hamfrija, vojvodu od Glostera u **Henriju VI**, ta lojalnost jeste de facto njegova sveta dužnost – ali, takvi su u manjini. Ni malo ne osporavajući psihološki složeniju strukturu Polonijevog lika od nekih sličnih, ipak možemo da konstatujemo kako su biti njihovih životnih stremljenja veoma slični među sobom. Naravno, ovim ne ulazim u to, je li njegova lojalnost samo izraz koristoljublja ili, možda, i osećanja dužnosti, jer nam sam komad ne daje dovoljno činjenica o tome. On samo, iz izvesnih razloga, čini ono što od njega zahteva njegov vladar: uhodi Hamleta u cilju otkrivanja njegove tajne.

Polonijevi postupci, međutim imaju i svoje naličje. Pogledajmo treću scenu prvog čina, u kojoj mu kći Ofelija otkriva znake naklonosti koje joj upućuje princ Hamlet. Polonije, na to, kaže:

"Ah! Zamke, da se šljuke hvataju!
Znam, kad krv uzavri, kako izdašno
Zakletve srce zajmi jeziku.
Taj plamen, kćeri, svetli, ali ne zagreva,
U obećanju samom sa ugasi.

.....
Ukratko, kćeri, ne veruj zakletvama.
To su posrednice, ali ne one boje
Kakvu odelo njino pokazuje,
Već sprovodnice molbi nečistih;
Mirišu na zavete svete, pobožne, da tim što bolje obmanu."

Kroz ove Polonijeve reči nesumnjivo da provejava roditeljska briga. Polonije primećuje uzavrela Hamletova osećanja, ali smatra da su ona prolaznog karaktera i da predstavljaju opasnost po čast njegove kćeri. Ukratko, on ne veruje u iskrenost osećanja uopšte i taj svoj životni stav samo primenjuje na Hamletov slučaj. Moguće je i da se Polonije nekada gorko razočarao u ljubav, jer je gorčina u njegovim rečima očigledna, ali, kako to primenjuje mehanički, za svaki slučaj – on otkriva svoju trivijalnost.

Scena sa Polonijem i Rejnaldom je takođe osobena. Polonije, naime, šalje svog slugu u Francusku kako bi se obavestio o Laertovom ponašanju. Ovde, opet nailazimo na brižnog oca, koji šalju svog "špijuna" na zadatak. Polonije kao da nastavlja svoju elsinorsku igru skrivanja; ono čime se koristio uhodeći Hamleta, koristi sada i na svom sinu. Razlike nema, osim što su se uhode promenile. Ofelija – koja je bila samo nesvestan Polonijev špijun – ustupa mesto Rejnaldu. Koristeći isti "princip rada" pri obradi podataka, kako na dvoru tako i u svojoj porodici, ovakav Polonije postaje, zapravo, prototip budućih šefova obaveštajnih službi (CIA-e, KGB-a, Mosada), s devizom: "Svako je sumnjiv dok se ne dokaže suprotno, a suprotno se ne može dokazati!" Ali, u tome i jeste Polonijeva tragedija: u nemogućnosti da razdvoji lični život od "profesionalne deformacije".

Živeći dugo na dvoru, na kome odvajkada vladaju vučji zakoni, čemu nas, ako ne istorija, a ono, sigurno, uče Šekspirove istorijske drame, Polonije je pred sobom imao samo jedan osnovni cilj: kako preživeti? Jedini način bio je, da i on sam postane – vuk. Da nauči kako da se odbrani od dvorskih intriga koje su se obično završavale sečom nečije glave. U toj borbi, on je, čini se, uspeo, ali je zatrovan Elsinorom izgubio osećaj za prave ljudske vrednosti i čista ljudska osećanja. Zato je odmah i posumnjao u iskrenost Hamletove ljubavi prema Ofeliji, kao i u moralnu ispravnost svog sina Laerta. Polonijeve reči: "Sad vidite, obmane mamac vaš/ upeca ovog šarana istine", kazuju nam mnogo više od pukog komentara, jer je u njima, u jednom stihu, Šekspir dao potpunu karakterizaciju Polonijevog lika. Shvatamo da on samo obmanom ume da dođe do istine, a da mu nikako ne pada na pamet kako bi se istina, ponekad, mogla "upecati" i – istinom. Tome ga je naučio Elsinor, to je postalo njegov način življenja i, na kraju krajeva, to ga je konačno stajalo i života. Kao da ima neke poetske pravde u tome što je Hamletov uzvik: "Gle, pacov!" – bio ono poslednje što je Polonije u svom životu čuo.

Ubistvo velikog doglavnika iza zavese i kraljičinoj sobi predstavlja jedno od ređih mesta u drami koje je većini tumača dosta jasno. Oni ga, naime, nazivaju slučajnim, smatrajući da je Hamletov nož bio, u stvari, namenjen kralju, za koga je princ smatrao da se krije iza zavese. Moguće, ali... ? Je li slučajno to što se iza zavese umesto kralja našao Polonije, ili slučajno, u drugom smislu? Da vidimo: šta je prethodilo Polonijevom ubistvu?

Stanovnici Elsinora su se podelili u dva tabora. Na jednoj strani Klaudije, Polonije, Rozenkranc i Gildensterne, koji nastoje da dokuče Hamletovu tajnu – a na drugoj, Hamlet i Horacije, koji tu tajnu brižljivo čuvaju. Neutralni bi, možda, bili: Getruda, koja voli svog sina, Ofelija, koja u svojoj nevinosti ne može da sagleda suštinu igre i Laert, koji nije u Danskoj. Hamlet, razume se, već na početku biva svestan prisutnosti i delatnosti druge strane. I to mu smeta. Želeći da se otrese dosadnih "pacova", u početku se služi ironijom. Međutim, ubrzo uviđa kako to nije dovoljno, da njegove ironične žaoke ne probijaju debelu koru obavijenu oko osećanja ponosa i dostojanstva njegovih protivnika. Tada Hamlet, već podosta uznemiren, počinje da im se ruga.

Karakteristična je druga scena trećeg čina, koju Jan Kot smatra lekcijom "političkog oportunitizma, koja bi mogla da posluži kao uzor za pravo satirično pozorište":

"HAMLET: Vidite li onaj oblak koji gotovo da ima oblik kamile?

POLONIJE: Boga mi, zaista je nalik na kamilu.

HAMLET: Čini mi se da liči na lasicu."

POLONIJE: Leđa su mu kao u lasice.

HAMLET: Ili na kita?

POLONIJE: Vrlo je sličan kitu."

Interesantno je, međutim, da se Hamlet nikada ne ruga svom najljućem neprijatelju, Klaudiju. On samo dozvoljava sebi da u određenim trenucima u drami prema njemu bude ironičan, ali ne više od toga. Zašto je to tako? Verovatno da objašnjenje treba potražiti, kao i uvek, u dubljim slojevima Hamletovog karaktera. Jer, ne zaboravimo, od svih svojih neprijatelja, Hamlet *mora da ubije* samo Klaudija i da bude njegov dželat. A, koliko je poznato, na gubilištu se dželat nikad ne ruga svojoj žrtvi. Naravno, ne iz sažaljenja, jer je za dželata to samo posao, a za Hamleta čak sveta dužnost prema ubijenom ocu – već, pre bi se reklo, osećaj ljudskog milosrđa, koji je kod danskog princa u svakom slučaju prisutan.

Ono drugo objašnjenje zašto se Hamlet ne ruga Klaudiju, koje ne isključuje ovo prvo, takođe je problematično. Izgleda, naime, kao da Hamlet na izvestan način ceni svog najvećeg protivnika, strica Klaudija. Kao da samo njega smatra dostojnim za "viteški turnir", dok ostali, uglavnom, ne zaslužuju da budu ni kopljonoše. Karakteristične su njegove reči upućene Rozenkrancu: "Pa, onda, dopustiti da vas ispituje jedan sunder! Kakav bi odgovor trebalo da uputi jedan kraljević?" Hamlet nikada ne zaboravlja na činjenicu da je Klaudije kralj čija se vlast proteže i nad njim samim. S toga je on vrlo oprezan pri razgovorima s kraljem. Hamlet ne pati od osećanja veličine i, ma kako to zvučalo, on je čovek, zapravo, oslobođen svih kompleksa. Na nekoliko mesta u drami, Hamlet kaže da je nemoćan, da je bez sredstava, da je "siromašan i samom zahvalnošću". Kraljević, dakle, vrlo trezveno stupa u borbu s Krunom, ne precenjajući, ali i ne potcenjujući njenu trenutnu snagu. Zašto on i pored toga ne uspeva da ubije kralja, a ostane živ – to će, izgleda, zauvek ostati tajna ovog komada.

Prema tome, Hamlet, ma kako duboko mrzeo Klaudija, ne svrstava ga u istu grupu sa Polonijem, Rozenkrancom i Gildensternom. Međutim, ti "pacovi", u suštini bezopasni, neverovatno mnogo smetaju Hamletu. Svoji upornim "čeprkanjem" po njegovoj, već i onako ranjenoj duši, oni Hamleta čine još razdražljivijim, sposobnim da u očajanju, nikako ne uspevajući da ih se otrese svojim finim intelektualnim žaokama – posegne i za njihovim životima. Upravo takvog Hamleta zatiče Polonije u kraljičinoj sobi.

Hamlet dolazi kraljici s namerom da je žestoko osudi za njen postupak, da joj pokaže "ogledalo u kome će videti se sva". Dakle, svoj nagomilani očaj, svu svoju teskobu koja truže njegovu dušu, on želi da izlije u jednom dahu i., makar na trenutak, oslobodi svoj nepodnošljivog pritiska. I, upravo u tom trenutku, biva presečen Polonijevim uzvikom! Prisustvo "pacova" iza zavese, Hamlet doživi kao fizički bol koji treba odmah ukloniti. U trenutku neuračunljivosti ili, pak, lucidnosti, vadi bodež i sa uzvikom "Gle, pacov!" probada zavesu.

Najzad, dolazimo do ključnog pitanja: ako, dakle, Hamlet ubija čoveka iza zavese bez razmišljanja, on sigurno ne misli da ubija kralja! Jer, tek pošto se smirio, na kraljičin vapaj: "Oh, šta učini!", Hamlet, gotovo rasejano odgovara: "Ja zaista ne znam. Da nije to kralj?" Hamlet ne samo da ne zna koga je ubio, već, čini se, nije svestan ni da je uopšte nekoga ubio. Ukratko, ubistvo Polonija nije slučajno po tome što je Hamlet mislio da je iza zavese kralj, a ispalo je da je neko drugi. Ono je slučajno samo po sebi, slučajno po tome – što se uopšte dogodilo.

Ljubav

Ofelija je kći velikog doglavnika. Poštuje i voli svog oca i starijeg brata. Živi na dvoru i ima sve što joj je potrebno. Lepo se odeva i pristojno ponaša. Lepa je, veoma je lepa. Da li je onda, onda, nešto posebno? Verovatno, da, čim je i Hamlet voleo.

Četiri su Hamletove ljubavi u ovoj drami: pokojni kralj-otac, Horacije, Ofelija i majka, Gertruda. Naravno, svaka od njih je na svoj način zanimljiva i u svakoj se ogleda po neka komponenta Hamletovog karaktera.

Očevidno je da je Hamlet voleo svog pokojnog oca; mnogi kritičari smatraju da ga je obožavao. To ne bi bilo tako neobično da oni nisu skloni da to obožavanje nazovu preteranim, neprirodnim i da u njemu nazru izvesnu Hamletovu duševnu nestabilnost. Pri tom, oni *a priori* prihvataju da je takav odnos Hamleta prema som ocu morao da postoji i pre kraljevog ubistva. To je, međutim, zabluda. Obožavanje oca se kod Hamleta javlja tek p o s l e očeve smrti. Ali, ne zbog toga što je Hamlet bio toliko vezan za njega, ili što je bio duševno nestabilan, ili što nije posedovao svoju individualnost, već zbog spleta svih onih nesrećnih okolnosti koji i čine dramu. Dakle, eventualno preterano obožavanje svog pokojnog oca nije uzrokovano Hamletovom prirodom, već okolnostima koje i njega čine tragičnom žrtvom.

Ako pokušamo da zamislimo pokojnog kralja Hamleta, videćemo da za to i nije potrebna velika mašta. Dovoljno je stvoriti sliku Duha: on se, dakle, pojavljuje u oklopu, dostojanstvena koraka. To je slika vladara i ratnika. Prošeta se tri puta "pred uplašenim, zgranutim očima" vojnika na straži. On poseduje, znači, određeno uobičajeno kraljevsko pozerstvo i prepotenciju. Na licu mu je srebrnastomrka brada. Iskustvo i mudrost. Vrlo je

bled sa "više bolnim nego razgnevljenim izrazom lica". Da li je i on melanholik? Možda, ali to nije odlučujuće za Hamletov odnos prema njemu. Šta je i kakav je bio, najzad, Hamletov pokojni otac, kralj Danske? Mudar vladar, hrabar ratnik, dobar otac i... i ništa više. Sasvim dovoljno da ga sin voli i poštuje. Obožavanje, pa neka ono bilo i preterano, javlja se kasnije u drami. Zašto?

Došavši iz Vitemberga i sahranivši oca, Hamlet na dvoru zatiče takvo jedno stanje, koje će znatno izmeniti njegovu dotadanju ljubav prema ocu i pretvoriti je u obožavanje. Jer, to "vreme koje je izašlo iz zgloba", u Danskoj tada izgleda ovako: Klaudije, "ta sprdnja od kralja, taj kesaroš države ove" sada je na prestolu. Gertruda koja se nekada "tako čestitom činjaše" preko noći je postala njegova žena. Polonije i dvorjani, kao i pre starom, tako sada služe i novom kralju. Izgrađen je novi interaktivni sistem dramskih odnosa: Klaudije-Gertruda-Polonije, za razliku od onoga koji je postojao ranije: Hamlet-kralj, Hamlet-sin, Gertruda, Polonije. Šta može da se uoči? Dva su Hamleta izbačena iz sistema, a njihova je mesta zauzeo Klaudije. Dva Hamleta su, dakle, žrtve. Jedan je živ, drugi je mrtav; živ se okreće mrtvom, žali ga sve više, a iz takve ogromne žalosti, proističe – obožavanje.

Hamlet primećuje da smrt njegovog oca nikoga nije posebno potresla. Na presto je stupio drugi čovek, majka se preudala, pokojni kralj je zaboravljen. Ostali nastavljaju da žive isto onako kako su i živeli do časa kraljeve smrti. Smena na prestolu za njih je *de facto* – kozmetičke prirode. Samo Hamlet misli da je "vreme izašlo iz zgloba", ostali ne. Samo Hamlet ne može da prihvati činjenicu da smrt (odnosno, ubistvo!) njegovog oca ne znači kraj Danske, a, pogotovu ne, kraj sveta! Pokojni kralj i dalje živi u njegovom "umnom oku". Ljubav postaje jaka, upadljiva, preterana, najzad i neprirodna, upravljena samo ka jednom cilju: borbi protiv zaborava. Hamlet, kroz svoju ljubav, neprestano oživljava pokojnog kralja, uvek iznova praveći poređenja o "metiljavom klasu" i "Apolonu", uzaludno nastojeći da zaboravi na ponižavajuću istinu o stanju u Elsinoru. Pokojni kralj i njegov otac predstavlja jedinu pravu vrednost koju Hamlet priznaje i koju nastoji da oživi i učini besmrtnom. Takav njegov trud dostiže kulminaciju u sceni sa kraljicom, gde se njemu priviđa da vidi Duha. Tu se Hamletova moć imaginacije i snaga njegove ljubavi prema mrtvom roditelju sjedinjuju i tvore inkarnaciju kralja Hamleta. Jer, kao što je Duh iz prvog čina, pravi-pravcati duh koji šeta i govori, dotle je ovaj – čista Hamletova uobrazilja.

Stalno isticanje pokojnog kralja i naglašeni Hamletovi osećaji prema njemu, čine da ona druga Hamletova ljubav, ljubav prema majci, ostane skrivena. A, ona je po snazi, uz najmanju ruku ravna ovoj prvoj. Evo šta kaže Ernest Džons: "Glavna tema ove priče jeste veoma razrađena i prikrivena pripovest o dečakovoj ljubavi prema majci i ljubomori i mržnji prema ocu koje iz nje proizilaze."

Ipak, osnovna zamerka ovakvoj interpretaciji dela jeste, u stvari, ona koju joj upućuje Frensis Fergason. On smatra da takva interpretacija drame svodi motivaciju glavnog junaka na emocionalne porive Edipovog kompleksa. To, onda, isuviše ističe ovaj kompleks i odvodi nas daleko od same drame. Džons takođe misli da je dublja tema koju je Šekspir nesvesno osećao bila sinovljeva želja da ubije oca i prisvoji majku, a da su razrade i varijacije bile prerušavanje teme koja ga je, u stvari, zaokupljala.

S dužnim poštovanjem prema psihoanalitičarima i njihovoj strasnoj želji da vide Šekspira na kauču u svojoj ordinaciji, ipak ne mogu a da se ne zapitam: čemu takva "psihoanaliza"? jer, ako je njena svrsishodnost samo saznanje o tome šta je Šekspir

"nesvesno osećao", onda je ona veoma uprošćena, a zaključci koje donosi jesu na staklenim nogama. Bilo kako bilo, ova manja digresija i nema za cilj da se obračuna sa istim, već da i ona ukaže na važnost i složenost razumevanja Hamletovih osećaja prema majci.

Hamlet o svojoj majci prvi put govori u drugoj sceni prvog čina:

"Nebo i zemljo! Što moram da se sećam!
 A ona mu je bila odana,
 K'o da je glad joj rasla hranjenjem.
 Pa ipak, tek mesec... Da mi je ne misliti
 Na to! – Slabosti, tvoje je ime žena!
 Tek kratki mesec, il' dok joj behu još
 Cipele nove u kojima je leš
 Mog jadnog oca pratila k'o Nioba
 U suzama – pa ona, ona, šta! –
 O bože! Stoka bez razuma pa bi
 Žalila duže. – ona se udaje
 Za strica mog, za brata očevog,
 Mom ocu sličnog k'o ja ja Herkulu!
 Za jedan mesec. Pre no što je so
 Najlažnijih suza prestala da joj grize
 Oči crvene i bolne o trenja –
 Ona se udala! O najpodlije
 Žurbe: sa takvom hitnjom juriti
 U rodoskrvnu postelju! To nije,
 I ne može na dobro to izići.

Hamletove reči su pune ogorčenja: "Stoka bez razuma bi žalila duže" – kaže on. Govori o "najlažnijim suzama", o "najpodlijoj žurbi" – ali, kao kakav katolički sveštenik, kao da joj daje oprost jednom jedinom rečenicom: "Slabosti, tvoje je ime žena!" Ovom, jednom od najčuvenijih Šekspirovih rečenica (koja se ponavlja i u nekim drugim njegovim delima), Hamlet, međutim, ne nalazi potpuno opravdanje za postupke svoje majke. Naprotiv, on je žestoko osuđuje u sebi, želi da je vređa, da je što više ponizi, da je nazove bludnicom – zato što je voli i što ga njen čin pogađa pravo u srce. Jer, njena sramota jeste i njegova, jer joj je sin, i sramota pokojnog kralja Hamleta, jer joj je bio muž. Samo prezirati Gertrudu značilo bi bi biti prema njoj ravnodušan, a Hamlet to svakako nije. Tek scena sa kraljicom i ubistvom Polonija otkriva koliko je Hamlet bio zaokupljen svojom majkom. A, tek njegovi razgovori sa Ofelijom – koliko on otkrivaju dubinu Hamletove rane! Njegov uzvik: "Idi u manastir" nije upućen samo Ofeliji i Gertrudi, nego ženi uopšte, u koju se Hamlet razočarao, i njenoj ljubavi u koju je nekad verovao. Takva promena polako gasi i njegove osećaje i prema samoj Ofeliji.

Tokom cele drame Hamlet pazi da ne povredi majku. Ono što misli o o noj i njenom braku, drži duboko u sebi, povećavajući time svoju napetost. Hamlet jednostavne nema snage da se oslobodi tog otrova koji mu nagriza dušu. Međutim, stvar se menja posle scene "mišolovke", kada se pred njim nepobitno otkrije Klaudivijeva krivica, slika truleži postaje sasvim jasna, a sam Hamlet konačno svestan neophodnosti delanja. On izlazi pred majku sa istinom o njenom braku i "tovljenju u glibu", čineći tako određeni psihološki tekst na svojoj majci. On, naime, otkriva Gertrudi svoju mržnju prema Klaudiviju i, istovremeno, poziva je na "saučesništvo". Zahtevajući od nje da ne

oda Klaudiju kako on, Hamlet, "u samoj stvari" zapravo i nije lud, prikriveno saopštava da sprema konačni obračun sa stricem. Gertruda mora da bude svesna toga da taj obračun znači osvetu, jer zna da je i Hamlet saznao istinu. Podsetimo se Hamletovih reči u vezi sa Polonijevom pogibijom:

"Da, krvav čin; i skoro tako rđav,
O, dobra majko, k'o ubiti kralja,
Pa udati se za brata njegovog."

Kada majka s nepoverenjem ponovi: "K'o ubiti kralja?", Hamlet razbija svaku sumnju: "Da, gospođo, to je moja reč bila." Nema više pretvaranja i menjanja maski. Hamlet nudi Gertrudi pokajanje tako što ga neće odati i time pristupiti njegovom "timu"; što će "prigrli vrlinu i čudovište to što navikom zovu", koje je svake noći tera Klaudiju u postelju, pobediti u sebi. Ali, za svaki slučaj, Hamlet je upozorava pričom o slavnom majmunu da bi svoje eventualno izdajstvo platila životom. To je najbolji dokaz kako Hamlet ipak dela, makar u početku samo prema svojoj majci.

"Pa kada se budete pokajali,
Ja ću zatražiti blagoslov od vas."

Teško je utvrditi koliko Hamlet zaista veruje u Gertrudino pokajanje, kao što je teško zaključiti i da li se kraljica zaista pokajala? Ono što odmah, u sledećoj sceni saznajemo, jeste da kraljica drži obećanje, jer na Klaudijevo pitanje: "Kako je s Hamletom?", ona odgovara: "Lud k'o vetar i k'o more kad se sudare o prevlast!" Međutim, sve do samog kraja drame, na njoj se ne primećuje nikakva radikalna promena u moralnom pogledu. Neno ophođenje sa Hamletom ne nagoveštava da je moglo da dođe do nekakve promene u njihovim međusobnim odnosima. Ono što Hamlet traži od majke, "da prigrli vrlinu" i da stricu ne ide više u postelju, čini se da Gertruda nije smogla snage da učini. Da li je onda Hamletovo obraćanje majci promašilo cilj? Mislim da nije. Jer, može se, naravno sa dosta opreza tvrditi, kako je Gertrudin preobražaj već počeo kada se Hamlet vratio sa puta u Englesku. Izgleda, naime, kao da se majka sa više pažnje sada odnosi prema sinu, za razliku od njenog ophođenja s njim na početku drame, kada ga je pomalo i zanemarivala na račun Klaudija. Sve je ovo, međutim, samo utisak, a ne zaključak, jer su eventualni dokazi koji bi tako što potkrepili, veoma tanki. Osim, možda, jednog: ona, ne odaje činjenicu da Hamlet nije lud, čime, praktično, prihvata saučesništvo u njegovom poduhvatu i ostvaruje preduslov za svoj preobražaj. Bilo kako bilo, da li iz uverenja ili samo iz straha pred "pričom o ludom majmunu", sasvim je izvesno da Gertruda voli svog sina, kao što i on voli nju. Njena preudaja za Klaudija, kao i istina koju mu saopštava Duh, utiču na Hamleta u toj meri što njegova ljubav prema majci doživljava izvestan pad, ali nikada toliki koji bi uzrokovao njegovu ravnodušnost, ili čak mržnju prema majci. Dajući joj, u prelomnom trenutku po njih oboje, "ogledalo u kome će videti se sva", Gertruda i Hamlet doživljavaju jedan kratak trenutak katarze, koji će samo još više učvrstiti vezu između majke i sina. Od te scene, Gertrudina ljubav prema sinu počinje da potiskuje "ono trnje" koje je od muževljeve smrti u grudima tišti i bode. Okrećući se svom sinu, ona istovremeno od njega traži i lek za svoju duševnu i moralnu ranu. On joj taj lek pruža, ali smrt sprečava njeno ozdravljenje.

Neočekivano, nasilna smrt takođe prekida i Ofelijin život. Ali, smrt je za nju ozdravljenje i spas, jer je oslobađa svih ovozemaljskih patnji. Umire tiho, neprimetno, daleko od očiju drugih. Bjelinski kaže: "Gasi se kao što se miomirisne majske večeri gasi rumen na nebu: to vam je Ofelija."

O Hamletovoj naklonosti prema Ofelji saznajemo u trećoj sceni II čina. Laert, kome je Ofelija prethodno otkrila Hamletovo udvaranje, savetuje sestri da "odmeri šta bi gubila njena čast ako mu s odviše vere sluša reč", jer "on je rođenja svoga rob; on ne može kao neugledni ljudi, da svoj izbor ima. Laert, nema sumnje u to, brine za sestrinu čast, ali je njegov ton isuviše didaktičan. On odaje samozadovoljnog mladića koji se vraća u Francusku, gde ga čekaju uživanje i rasmusni život. Ofelija je poslušna sestra, ona će ga poslušati, ali:

"Al' dobri brate,
Nemoj k'o kakav bezbožni sveštenik,
Trnovit put mi k nebu pokazivat,
Dok sam k'o drzak, nadut rasmusnik
Koračaš cvetnom stazom zadovoljstva,
A ne haješ za moju propoved."

Ona, takođe, obećava i svom ocu da će ga poslušati, kada ovaj iznosi svoje mišljenje o Hamletovom udvaranju, ali, ipak, dozvoljava sebi da kaže ocu kako ju je Hamlet "časnim načinom salet'o; - ljubavlju" i da je govor svoj potvrdio svim svetim zakletvama". Uostalom, više oponiranja ocu i starijem bratu se i ne bi moglo tražiti od devojke Elizabetanskog doba.

Očigledno je da je njen devojački ponos povređen očevom i bratovljevom sumnjom u Hamletovu ljubav. Možda ni ona nije sasvim sigurna, "ja ne znam, oče, šta bih mislila"... A onda, jednog dana:

"... u prsniku knez Hamlet, raskopčan,
Bez kape na glavi, s prljavim čarapama,
Nepodvezanim, palim do članaka,
K'o okovi, i kao košulja mu bled,
A koleno mu kuca o koleno,
I s jednim tako tužnim pogledom
K'o da iz pakla pobeže da priča
O užasima..."

... dođe pred Ofeliju. "Pa, šta je rekao?" – pita Polonije.

"On me uhvati
za ruku i tako čvrsto držaše,
Pa zatim stuknu za duž jedne ruke,
A drugom rukom preko čela pređe,
I tako mi se unese u lice
K'o da ga crta. Dugo je ost'o tako.
Najzad zatrese malo moju ruku,
I triput klimnu glavom gore-dole.
Uzdahnu tako tužno i duboko
K'o da mu uzdah ruši celu građu
I odnosi ceo život. I najposle
Bez reči mu pusti ruku, pa sa glavom
K'o okrenutom preko ramena
Izgledao je da je bez očiju
Našao put svoj – jer iz kuće ode

Ne gledeć' očima, dok je sve do kraja
Na mene njihov upirao sjaj.

Ovo je jedno od ključnih mesta u drami, jer je to prvi "izveštaj" o Hamletu nakon njegovog razgovora sa Duhom. Naravno, ove Ofelijine reči bile su predmet mnogih i različitih tumačenja. Hugo Klajnm, na primer, u svojoj studiji "Šekspir i čoveštvo", smatra da se Halet užasnua "uplašen od dubine svoje mržnje", od siline svoje strasti, i slike o likovanju nad lešom protivnikovim su isčezele i ustupile mesto slikama o sopstvenom ispaštanju u Paklu – i on je, drščući, otišao Ofeliji.

Ovako tumačenje je, međutim, dosta neubedljivo. Nije baš prihvatljivo da jedan takav dramski karakter kao što je Hanmletov, koji "svoj život više od igle ne ceni", odjedared, uplašen od slike Pakla, postaje autentična inkarnacija slabića, kome "kolena udaraju jedno o drugo". Ovakva zamerka stoji i pored toga što Klajn naglašava da je Hamlet čovek srednjeg veka, kome je strah od pakla još uvek veoma blizak. Ali, ako je Hamlet zaista srednjevekovni princ, on ne samo što se neće uplašiti dubine svoje mržnje prema ubici svog oca, nego će je smatrati nedovoljno dubokom, a Klaudiju bi bilo presuđeno još u I činu! Razume se, sve ovo samo dokazuje da su svi oni pokušaji koji Hamleta nastoje da svedu na nekakav srednjevekovni obrazac, ili na opšte mesto kraljevića toga vremena – unapred osuđeni na neuspeh.

I tako dolazimo do krucijalnog pitanja: je li Hamletovo stanje odraz njegovog razmišljanja o osveti i mržnji – ili o ljubavi? Da li je Hamlet uplašen "dubinom svoje mržnje", ili, možda . dubinom svoje ljubavi prema Ofeliji? Jer, njegovo pojavljivanje pred Ofelijom", s jednim tako tužnim pogledom, k'o da iz pakla pobeže da priča" – zapravo je njegov oproštaj s njom.

Šta se dešava pre toga? Ofelija, po savetu oca, uskraćuje Hamletu pravo da bude kraj nje i odbija njegova pisma. Kraljević odmah naslućuje ko stoji iza toga i zato se tokom celog komada sveti Poloniju. Hamletovu dušu teško pogađa saznanje o Polonijevoj sumnji u iskrenost njegovih namera, te zato ironično zaključuje:

"Jer ako sunce izleže crve u lipsalom psu, ono,
taj bog što ljubi strvinu..."

... i, ko da u sebi nastavlja: "kako li ću tek onda ja pokvariti vašu kćer?" Hamlet oseća da Elsinor ne gleda blagonaklono na njegovu ljubav, jer, podsetimo se, on je ta skrivena opasnost, on narušava harmoniju, on je osoba koju Elsinor pokušava da izoluje. To je prva senka koja se nadvija nad njegovu ljubav. Ona druga jeste "zavet" oca njegova, koji sam i "nepomešan sa nižim stvarima" mora živeti u "knjizi i u svesci mozga" njegovog. Jer, Hamlet se na to zakleo.

Sa takvim gorkim saznanjem Hamlet dolazi pred Ofeliju. Svestan da u Elsinoru nema mesta za njegovu ljubav, dok u njemu, u stvari, samo za ljubav i ima mesta! Da bi, dakle, bio u stanju da dela, mora da odbaci ljubav. Ali tada shvata kako i koliko voli Ofeliju i biva uplašen od dubine svojih osećaja. U očajanju, ne znajući šta da radi, upućuje se Ofeliji, želeći da mu ona nekako pomogne. Pomoć ne dobija, jer je i Ofelija neodlučna. Osećajući se prevarenim, on polako i nevoljno potiskuje ljubav u sebi i svoj odnos prema Ofeliji dovodi čak na ivicu grubosti. Rečju, podstaknut spletu nepovoljnih okolnosti, Hamlet uspeva da ubedi sebe kako je Ofelija prema njemu ravnodušna, dok njegove reči obavijene plaštom grubosti, podjednako nanose bol i njoj i njemu.

Takav je i njegov drugi susret s njom. Ako je pri prvom Hamlet zaista bio iskren u ispoljavanu svojih osećaja, pri drugom defintivno simulira ludilo. Ali i tada, kao i uvek, Hamletove reči nisu besmislene. On upućuje Ofeliji reči o tome kako će "moć lepote pre pretvoriti poštenje, od onoga što jeste, u podvodačicu, nego što će snaga poštenja preobraziti lepotu u nešto slično njemu." Iako se na prvi pogled može pomisliti kako je ovakvo Šekspirovo moralisanje samo sebi cilj, ono je, ipak, neraskidivo vezano za Hamletov odnos prema Ofeliji. Nesumnjivo je, naime, da je Ofelija lepa, kao što se ne može sumnjati ni u njeno poštenje. Toga je svestan i Hamlet i to ga čini očajnim, jer on ne sme da voli takvu devojku. Neprestano pokušavajući da ljubav prema Ofeliji uguši u sebi, time što će kod nje da otkrije nekakvu moralnu slabost, on samo nailazi na dokaze njenog besprekornog poštenja. U nemoćnom, gotovo detinjem besu zbog toga, on je začikava rečima o poštenju i lepoti, tome da "ako ste poštenu i lepi, vaše poštenje ne bi trebalo da dopusti vašoj lepoti da se druži s njim". U tom vremenu "koje je izašlo iz zgloba", Hamlet odbacuje svaku vrlinu i svesno nastoji da to vreme još više unizi. Lepota ne sme da ima i vrlinu poštenja, jer to nije prirodno u takvom razvratnom i "iščašenom vremenu". Mi ne možemo da znamo je li Gertruda bila lepa žena, ali je nemoguće oteti se utisku da Hamlet, govoreći s Ofelijom, tada a i kasnije u sceni, ima pred sobom lik svoje majke. Ženu, čija ju je lepota pretvorila u podvodačicu.

"Idi u manastir! Zašto da rađaš grešnike?" – odzvanjaju Hamletove reči. Zaista, ništa bolje od tih reči ne može da nam prikaže Hamletov odnos prema ženi, majci, prema ljubavi. To je promenjeni Hamlet, možda upravo suprotnost od onog vitemberškog ljubavnika, čiju je dušu promenio i otrovao Elsinor.

"Ako se udaš, daću ti ovu kletvu za svadbeni dar: budi nevina kao led, čista kao sneg – nećeš izmaći kleveti."

Elsinorska bolest je doprinela da se kune blagoslovom, a blagosilja kletvom. Moral je nemoralan, a nemoral moralan. Ofelije postaju Getrude, a Hamleti – Klauđiji. Jednoj čistoj ljubavi postavljaju zamke, a drugu, krvavu, blagosiljaju glasom topa. A vreme koje celiva taj čir, sve više "izlazi iz zgloba"... Nije li Džordž Orvel u svojoj "1984", napisao: "Istina je laž"?

Treći put, Hamlet se susreće samo sa Ofelijinim mrtvim telom...i Laertom.
 "Krstu mu, kaži šta bi učinio?
 Bi l' gladov'o, plak'o, bi l' se tukao?
 Bi l' kid'o sebe, bi li sirće pio?
 Krokodile jeo? Vidiš, ja bih.
 Jesi li došao ovamo da sliniš,
 Da prkosiš meni skaćući u njen grob?"

Zaista, je li uopšte moguće naći bolji dokaz za iskrenost i veličinu Hamletove ljubavi prema Ofeliji u ovoj drami? Jer, ne sme se smetnuti s uma da je ovo jedan od retkih trenutaka kada Hamlet skida svoju masku i otkriva se pred svima u svoj svojoj ranjivosti. I nastavlja:

"Čujte, gospodine, kažite mi uzrok,
 Što vi ovako sa mnom postupate?
 Ja sam vas vazda voleo;"

Naravno, taj – kako Bjelinski kaže – "dobar mladić i ništa više", neće mu otkriti uzrok, jer je, u međuvremenu, i on postao Hamletov smrtni neprijatelj. Hamlet odlazi duboko potišten Ofelijinom smrću, osećajući da je i on u velikoj meri tome doprineo. Nož kojim je ubio Polonija se kao bumerang, preko Ofelije, vratio njemu i pogodio ga tamo gde je najosetljiviji. Ofelijina smrt, međutim, ne samo što mu ponovo ne parališe volju, već ga tera na delanje, na uklanjanje tog čira koji bubri i gnoji se među elsinorskim zidinama, koji je "iščušio vreme" i time doprineo i Ofelijinoj smrti. To je samo još jedan dokaz više da se sa puta za Englesku vratio promenjeni Hamlet.

I, najzad, četvrta Hamletova ljubav, čovek prema kome je najiskreniji u ispoljavanju svojih osećanja, protestantski student iz Vitemberga, Horacio. Kroz njegov lik, Šekspir samo nastavlja da sledi antičku predstavu o prijateljstvu i odanosti. Homerov Ahil ima Patrokla (mada se njihovom drugovanju Šekspir u "Troilu i Kresidi" žestoko podsmeva), Orestu u njegovoj osveti pomaže Pilad, Šekspirov Romeo svoje poslednje vesele dane provodi sa Merkucijem, itd... Međutim, Hamletovo i Horacijevu prijateljstvo je u mnogo čemu posebno. Jer, ako prethodno pomenuta prijateljstva datiraju još iz ranog detinjstva, ovo je iz zrelog doba. Kao se Hamlet obraća Horaciju, kada ga po prvi put sreće u Esinoru:

"Milo mi je
Što vidim da ste dobro, Horacio –
Ako se dobro sećam?"

Ovo "Ako se dobro sećam", Hamlet ne govori tek fraze radi. Njegovo "prisećanje", zapravo, znači da se on sa Horacijom upoznao tek u vreme studija u Vitembergu. Tada ga je ka Horaciju nesumnjivo privukla njegova otvorenost i vedar duh. Osobine koje su se ispoljile i u Elsinoru – a, pogotovu ga je privukla njegovan nepodmitljivost, koja je bila presudna da ga Hamlet prihvati kao svog jedinog i pravog prijatelja. Pod "nepodmitljivošću" podrazumevam Horacijevu neučešće u "opštoj zaveri" protiv Hamleta, kao i poštovanje Hamletove tajne bez ikakvog pokušaja i želje da je iz njega "iščupa"! Te osobine je, naravno, Hamlet umeo da ceni – ali, postoji još nešto, čak i bitnije od toga. U trećem činu, nazivajući svog prijatelja Horacija "najpravednijim čovekom s kojim se ikad družio", Hamlet još kaže:

"Ne mislim da laskam,
Jer kakvoj bi se nadao nagradi
Od tebe što nema drugog prihoda
Do vedar duh što te hrani i odeva?
I zašto bi se sirotom laskalo?
.....
Jer ti beše čovek što snoseći sve,
Ne trpi ništa, jedan što je prim'o
I udare i dare sudbine
S jednakom hvalom. Blagosloven taj
Kod koga razumi strast tako stoje
Da nije samo frula na kojoj bi
Sudbina mogla svirati šta hoće.
Daj mi čoveka što nije rob strasti,
I nosiću ga u dnu srca svog,
U srcu srca svog, kao tebe."

Nesumnjivo da je Hamletova naklonost baš prema ovim Horacijevim osobinama, naklonost koju Hamlet ističe, odraz njegovo psihološkog stanja. Horacijev vedar duh je upravo ono što nedostaje Hamletu – melanholiku. Kao što taj duh "hrani i odeva" Horacija, tako se i Hamlet napaja njegovom životnom snagom. Horacijev prisustvo čini da melanholija, koja žestoko pritišće Hamletov um, ne uspeva da taj um definitivno i zamrači. Ona ostaje sputana i kontrolisana samo u svojoj elsinorskoj konotaciji, ne uspevajući da se proširi i na Hamletovo globalno shvatanje o ustrojstvu sveta i turobna razmišljanja o smislu života. Hamlet primećuje da njegov prijatelj "s jednakom hvalom" prima i dobro i zlo, misleći pri tom upravo na sebe, koji to nije u stanju da učini i koji je, *de facto*, samo "frula na kojoj bi/sudbina mogla svirati šta hoće." Tražeći čoveka koji nije rob strasti, Hamlet ga nalazi u Horaciju, zbog toga ga voli instinktivno se nadajući da bi takav čovek mogao da iscedi elsinorski čir. Jer, a to Hamlet zna, neprirodne strasti se ne leče – strastima. Klaudije, Getruda, Polonije, Ofelija, Hamlet, Rozenkranc i Gildenstern – svi oni su robovi neke strasti. Strasti za vlašću, za ženom ili muškarcem, strasti mržnje ili osвете, strasti za kraljevom naklonošću itd... Jedini, dakle, lekar jeste Horacije – ali, on nema moć. Moć ima samo Fortinbras i on se na kraju i pojavljuje kao lekar koji će da zaleći ranu. Naravno, i on je rob svoje strasti, ali koja samo pojačava njegovu moć: on je slavoljubiv. Međutim, ta strast je sada ona jedina koja je potrebna Elsinoru za ponovno uspostavljanje harmonije i prirodnog toka stvari. Hamlet to zna i zato mu poklanja svoj "umirući glas". Srce ostavlja Horaciju.

Kraj